

*SINTETSKI RADOVI DUŠANA BILANDŽIĆA O POVIJESNOM
RAZVOJU SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE*

U vrlo oskudnoj znanstvenoj, pa i publicističkoj literaturi o našem 30-godišnjem poslijeratnom razvoju — o razdoblju borbe za izgradnju prvoga samoupravnog socijalističkog društvenoekonomskog poretka u historiji — posebno mjesto zauzimaju radovi prof. dra Dušana Bilandžića. Od prvog napisa o toj problematici — članka »Radnici u upravljanju fabrikom«, objavljenog u časopisu »Jugoslavenski sindikati« god. 1962, do danas je dr Bilandžić publicirao oko 70 različitih priloga o toj temi: članaka, rasprava, brošura i knjiga.¹ (Naravno, neki se priloci ponavljaju, jer su pisani u različite svrhe i izlazili u različitim izdanjima, što se posebno odnosi na priloge prevedene na strane jezike.)

Kao višegodišnji sindikalni funkcionar, direktor Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu i poslije Centra za društvena istraživanja pri Predsjedništvu Saveza komunista Jugoslavije u Beogradu, te profesor na Fakultetu političkih nauka u Zagrebu Bilandžić je postao jedan od naših malobrojnih znanstvenih radnika (možda čak i jedini),² koji se već gotovo 15 godina bavi istraživanjem našega poslijeratnog društveno-ekonomskog razvoja.

U ovom napisu osvrnut ćemo se na njegove sintetske radove: »Borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji 1945—1969«, Zagreb 1969; »Osnovne društvene promjene u Jugoslaviji i svijetu 1945—1973«, Zagreb 1973. (dio o pro-

¹ Iz opsežne bibliografije radova Dušana Bilandžića donosimo neke važnije rasprave, brošure i knjige po vlastitom izboru: 1. Društveno-političke organizacije u preduzeću i komuni, Beograd 1963, (brošura); 2. Problemi materijalne osnove samoupravljanja u radnim organizacijama, *Socijalizam*, 3/1964; 3. Društveno-ekonomski odnosi u Pregledu istorije KPJ (1943—1958), *Putovi revolucije*, 3—4/1964; 4. Pretpostavke daljeg razvitka radničkog samoupravljanja, *Gledišta*, 3/1965; 5. Kratak pregled razvitka društveno-ekonomskih odnosa u SFRJ 1945—1965, Beograd 1965. (brošura); 6. Problemi ostvarivanja radničkog samoupravljanja, *Naše teme*, 11/1965; 7. Razvitak društveno-ekonomskih odnosa i radničkog samoupravljanja u socijalističkoj Jugoslaviji (u knjizi Pregled posleratnog razvitka Jugoslavije, Beograd 1966); 8. Nova ekonomska struktura i njene implikacije na prirodu političkih odnosa, *Naše teme*, 8/1966; 9. Samoupravljanje i stručno rukovođenje u preduzeću, *Socijalizam*, 7 i 8/1966; 10. Kritičke napomene o teoriji nužnosti etatiističke ekonomske strukture u socijalizmu, *Politička misao*, 3/1966; 11. Naš društveni razvitak i uloga Saveza komunista, *Naše teme*, 1/1967; 12. Kako samoupravljati, Beograd 1968. (brošura); 13. Borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji 1945—1969, Zagreb 1969; 14. O novim karakteristikama današnjeg društvenog razvoja Jugoslavije, *Naše teme*, 11/1971. i 1/1972; 15. Stvaranje samoupravnog socijalističkog društva u Jugoslaviji, Beograd 1972. (priručnik za omladinske političke škole); 16. Osnovne društvene promjene u Jugoslaviji i svijetu (zajedno sa R. Vukadinovićem), Zagreb 1973; 17. Ideje i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945—1973, Beograd 1973; 18. Od udruženog rada do asocijacije slobodnih proizvođača, *Naše teme*, 5/1974; 19. Međunacionalni odnosi u svijetu različitih društveno-političkih sistema, *Politička misao*, 1—2/1974; 20. Samoupravljanje 1950—1974. (zajedno sa S. Tonković), Zagreb 1974; 21. Nastanak i razvoj samoupravljanja u Jugoslaviji, Beograd 1974. (brošura).

² Sa žaljenjem konstatiramo da se dr Branko Petranović, koji je dao niz značajnih priloga o našem prvom poslijeratnom periodu, u posljednje vrijeme prestao baviti tom problematikom.

mjenama u svijetu napisao je dr Radovan Vukadinović) i »Ideje i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945—1973«, Beograd 1973.

Prva knjiga izašla je u povodu 50-godišnjice osnivanja Komunističke partije Jugoslavije, a predstavlja cjelinu s kolektivnim radom pretežno stalnih suradnika Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske — »Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj«, Zagreb 1969. Kratak rok izrade, samo dijelom olakšan tim što se autor koristio svojom sve do danas neobjavljenom disertacijom,³ utjecao je da se ta knjiga uglavnom svela na kronološki pregled nekih bitnih događaja i društvenih procesa u našoj zemlji. U knjizi još ne postoji dovoljan teoretski pristup i jedna znanstveno fundirana periodizacija, već se na osnovi statističkih podataka o ekonomskom razvoju zemlje i dokumenata partijskih kongresa, te važnijih plenuma, ustavnih promjena, značajnijih zakona i radova vodećih jugoslavenskih političara i teoretičara: Tita, Kardelja, Kidriča, Bakarića i drugih, naprosto deskribiraju najvažniji događaji u našoj najnovijoj povijesti, kao što su: obnova zemlje, nastanak administrativno-centralističkog sistema (koji autor naziva revolucionarnim etatizmom), sukob s Informbiroom, uvođenje samoupravljanja, privredna ekspanzija, borba za koegzistenciju, početak stagnacije, privredna kriza i reforma itd.

Autor je svjestan tih nedostataka, jer u predgovoru piše: »Iako bi se rad po formi, možda, mogao uvrstiti u historiografski prilog, autor se nikako ne bi mogao složiti s takvom kvalifikacijom djela iz više razloga. Još se ne može suditi o nekim velikim historijskim događajima i odlukama, koje je rukovodstvo zemlje i SKJ donosilo, jer su procesi ostvarivanja u toku, pa će se 'konačni' historijski sudovi moći donositi iz većeg vremenskog razmaka. Ličnosti koje su stvarale putove našeg razvitka još su suvremenici današnjih zbivanja, o čemu se mora voditi računa kad se donose ocjene i sudovi o suvremenim društvenim procesima. Neki su izvori još nedostupni istraživačima. Historiografija tek čini prve korake u istraživanju poslijeratnog razdoblja, i to, uglavnom, perioda do sukoba s Kominformom 1948. godine. Tek predstoje historiografska, politološka, ekonomska, sociološka i druga istraživanja uz interdisciplinarnu suradnju što je pretpostavka izrade kompleksnijeg rada o razvitku socijalističke Jugoslavije.«⁴

Od toga stava autor nije odstupio sve do danas, jer se u predgovorima drugih dviju knjiga nalaze slične riječi, iako nam se čini ne više s tolikim pravom.

Druga je knjiga nastala na inicijativu izdavača — zagrebačke »Školske knjige« — a namijenjena je kao podsjetnik i priručnik prvenstveno nastavnicima osnovnih i srednjih škola i »ne smije se primiti kao povijest poslijeratnog razvoja Jugoslavije«, kako to izričito tvrdi autor. Tekst u osnovi predstavlja nešto skraćenu varijantu treće knjige bez naučne aparature.

Treća je knjiga, »Ideje i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945—1973«, dosad nesumnjivo najpotpunije djelo kod nas o toj problematici. Iz knjige se vidi znatan napredak u pogledu teorijskog pristupa, metodologije, periodizacije, a posebno valorizacije pojedinih etapa, te znatan kritički pristup.

Polazeći od ispravnog stanovišta da se razdoblje socijalističke izgradnje u Jugoslaviji ne može interpretirati odvojeno od njene dvadesetogodišnje međuratne historije, a posebno od historije njena komunističkog pokreta i četirigodišnje

³ Disertacija, Od revolucionarnog etatizma do samoupravljanja (Preobražaj društveno-ekonomske strukture Jugoslavije 1945—1965), obranjena je 1966. na Fakultetu političkih nauka u Zagrebu.

⁴ Borba za samoupravni socijalizam u Jugoslaviji 1945—1969, Zagreb 1969, 5—6.

narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, autor utvrđuje tri osnovna perioda: Prvo razdoblje (1945—1952) mogli bismo slikovito nazvati razdobljem traženja i traje od oslobodjenja zemlje do izgradnje prvoga samoupravnog socijalističkog društvenoekonomskeg i političkog sistema. Drugo je desetljeće stabilnoga društvenog razvoja (1953—1963), u kojem je ostvarena vrlo visoka stopa ekonomskog rasta, možda čak najveća na svijetu. A treće je desetljeće razdoblje kriza i reformi, te traženja izlaza, koje još uvijek traje.

Prvo razdoblje traženja karakteristično je za sve zemlje koje su provele revolucije, u kojima je postojala iluzija da se sve nedaće starog društva mogu preko noći ispraviti. Na svu sreću to razdoblje kod nas nije dugo potrajalo, niti je došlo do nekog izuzetnog »skoka u nebo«, pa je »povratak na zemlju« bio mnogo lakši i bezbolniji.

U analizi toga razdoblja autor je vrlo realan i čini nam se da mu je taj dio sa znanstvenog stanovišta najsolidnije obrađen. On uvida koji su objektivni razlozi doveli do nastanka administrativnog centralističkog sistema (ne samo sovjetski utjecaj, već i vlastito saznanje da je to jedini mogući socijalistički sistem, što se ubrzo pokazalo iluzornim). I razloge uvođenja samoupravljanja autor ne vidi samo u sukobu s Kominformom, u potrebi da se pod svaku cijenu pronađe neki novi »model« socijalizma, već u kritičkom prevladavanju vlastitih nedostataka i u obnovi demokratskoga i decentralističkog duha naše narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije, koga kratkotrajni period administrativnog centralizma nije uspio ugušiti. U zaključku svoje knjige on o tome piše: »U vrijeme sukoba s Kominformom KPJ se okrenula izvornom marksizmu i u njemu tražila odgovor na veliku dilemu pred kojom je stajala u sukobu sa staljinizmom. Ona je tada u teoriji prihvatila marksističko učenje o državi i tezu da poslije uspješne proleterske revolucije proleterska država predstavlja 'gnijezdo' u kojem se razvija 'kontraklasa' radničkoj klasi. Ta 'kontraklasa' je 'politička birokracija' koja nastaje na osnovi etatističke ekonomske strukture i od revolucionarne elite pretvara se u odvojeni i otuđeni sloj koji ima tendenciju da supstituiru buržoaziju.«⁵

Time se Jugoslavija, po mišljenju autora, našla u izuzetnoj poziciji između dva osnovna svjetska modela: *kapitalističkog*, čija je osnova privatna svojina i zakon profita bez obzira na sve dosadašnje transformacije, i *državnosocijalističkog*, čija je osnovna karakteristika državna kontrola nad sredstvima za proizvodnju i državna dobit radi ubrzanja ekonomskog rasta. U prvom desetljeću (1953—1963) na toj izuzetnoj poziciji, uz vrlo teške međunarodne okolnosti, ostvareni su su znatni ekonomski rezultati, dostignut nivo srednerazvijene zemlje, promijenjena struktura stanovništva, postignuta brojna međunarodna priznanja, poboljšan životni standard itd. U analizi toga razdoblja autor ukazuje na to da je praktična negacija centralističko-etatističkog sistema i njegovih nedostataka dovela i do vlastitih nedostataka koji su usporili proces deetatizacije i decentralizacije našeg društva.

Na sredini 60-ih godina dolazi do krize privrednog sistema na koju se odgovara prvom radikalnijom reformom — privrednom reformom 1965. Likvidacija centralističko-etatističkih i unitarističkih snaga na čelu s A. Rankovićem 1966. i demokratizacija političkog života postaju osnova za nove krize prvenstveno na planu međunacionalnih odnosa, pa i separatističkih tendencija. Istodobno se javljaju i pokušaji obnove kapital-društvenog odnosa. I na kraju slijedi otva-

⁵ Ideje i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945—1973, Beograd 1973, 327.

ranje novih putova za razvoj društvenog samoupravljanja, inaguiranog amandmanima i novim Ustavom.

Analizi tih samo nabrojanih problema autor ne prilazi sa stanovišta bezuvjetnog opravdanja svih odluka partijsko-političkog rukovodstva, i nerijetko je kritički orijentiran, ali ne u smislu kritizerstva i negacije svih dostignuća. On ne prešućuje i brojne negativne pojave kao što je porast socijalnih razlika, nezaposlenosti, idejna kriza i sl. Međutim, njegovi napori teže dubljem objašnjenju položaja jednog društva koje je relativno lako doseglo nivo srednje razvijenosti, ali mu sada predstoje mnogo složeniji i teži zadaci da bi se dostigao nivo visoke razvijenosti. To potvrđuje i njegov zaključak:

»Društvena je praksa stvorila novo historijsko iskustvo: nije samo država ono 'gnijezdo' koje može rađati 'kontraklasu', nego i današnja struktura, sa svim onim što pod time podrazumijevamo, počevši od robne proizvodnje pa do države i otuđenih centara ekonomske i finansijske moći i sl., također zakonito rađa tendenciju formiranja 'kontraklase'. Jedna je od zabluda bila u tome što se ranije vjerovalo da će se takav proces spriječiti ako se država isključi iz upravljanja sredstvima za proizvodnju. Problem revolucionarnog razvoja danas je u tome kako zaskočiti obje osnovne tendencije, kako iskočiti iz oba sistema, kako zaobići obje zamke — i Scilu i Haribdu.

Na ovo se pitanje može odgovoriti da društvo na sadašnjem stupnju razvijenosti proizvodnih snaga ne može ukinuti robnu proizvodnju, to je utopija i iluzija, ali robna proizvodnja zakonito rađa tendencije obnavljanja elemenata kapital-društvenog odnosa. Ima stanovišta, doduše ekstremnih, da je već i samo prihvatanje principa raspodjele prema radu prvi korak koji diktira i drugi korak, a to je obnavljanje robne proizvodnje, i da je to u stvari put obnove bitnih elemenata kapitalizma. Oni koji tako misle prognoziraju da će u svim socijalističkim zemljama biti obnovljen kapital-društveni odnos, ukoliko se prihvati princip tržišnog privređivanja. Komunistički pokret u tom slučaju postaje instrument obnavljanja kapital-društvenog odnosa. Takvi autori najčešće ne kažu, da li to znači da je etatizam i potpuna vlast političke birokracije 'trajno' stanje društvenih odnosa.

Drugi izvor tendencija na obnovi dominacije u društvu je u društvenoj podjeli rada, koja razvija funkcije upravljanja i rukovođenja što nadživljava klasnu podjelu društva. Društvo ne može egzistirati ni pola sata bez upravljačke strukture, a ta struktura koja posreduje tendira uspostavljanje elemenata dominacije i eksploatatorskih odnosa. Sve što se u društvu bavi posredovanjem — novcem, kapitalom, robama i interesima — tendira ka obnovi dominacije i eksploatacije. To je empirijska činjenica koja se ne može negirati. Međutim, upravljačka struktura nije kontraklasa koja se može likvidirati kao buržoazija.

Možemo, dakle, zaključiti: tendencije obnavljanja sistema i odnosa dominacije i eksploatacije bit će relativno trajne kako na osnovi državno-svojinskog monopola tako i na osnovi monopola osamostaljenih tehnomenadžerskih grupa nad društvenim sredstvima. Zato će i borba za samoupravljanje biti relativno trajna.«⁶

Realizaciji toga teškog zadatka može pridonijeti i kritičko sagledavanje dosad prijedeno g puta, čemu je dr Dušan Bilandžić dao znatan prilog.

Zlatko Čepo

⁶ Isto, 327—328.